

INDUSTRIJALAC MILAN PRPIĆ I ZIVT

(1874./1954./2004./2005.)

Godina 2004. donijela je dvostruku obljetnicu Milana Prpića: sto trideset godina od rođenja i pedeset od smrti. No tim povodom ipak nije bio spomenut u javnosti premda je razloga za to itekako bilo jer je njegova uloga u životu Zagorja u dvadesetome stoljeću važna i zanimljiva. Prpić, naime, spada u povijesne ličnosti koje su bitno, i prvenstveno pozitivno, utjecale na život zajednice. Život mnogih bio je ovdje određen postojanjem i radom njegovih tvornica.

U Zagorju ga nadasve pamte Zabočani i Oroslavčani. U Oroslavju se pojavio početkom dvadesetih godina. Kupio je posjed baruna Vranyczanyja i zatim je na njemu izgradio tekstilnu tvornicu. Sredinom tridesetih godina izgradio je još jednu u Zaboku. U manje od deset godina (1936.–1945.), u relativno kratkome razdoblju, temeljito je promijenio Zabok, kao što se to dogodilo ranije s Oroslavjem i njegovom okolicom. Posljedice Prpićeva djelovanja traju do danas. U Oroslavju je djelovao duže, ali nisam siguran da je i prisutniji u kolektivnu sjećanju. Slike dvaju oroslavskih plemićkih dvoraca, njihovih stanovnika i nekadašnji aristokratski sjaj tamo su mu jaka konkurencija.

Prije Zagorja

Milan Prpić rođen je 1874. u Krivom Putu, iznad Senja, u Vojnoj krajini, na granici Gorskoga Kotara i Like. U tome su se kraju ljudi, uz poljoprivredu, uglavnom bavili šumom i drvom. Kao i mnogi drugi dječaci počeo je raditi s ocem na sječi drva. Zatim je kao mladić vodio poslove jednoga velikoga austrijskog poduzetnika u Bosni u istoj drvnjoj branši, a onda je pokrenuo vlastita poduzeća u Gorskome kotaru i u Slavoniji. Eksploatacija bogatih šuma, osnovna prerada drva i njegov izvoz bili su krajem 19. stoljeća naša najvažnija industrijska grana.

Do kraja Prvoga svjetskog rata nije se bavio tekstilom. Bavljene industrijskom proizvodnjom tekstita bilo je kod nas rizično jer su austrijska i češka tekstilna industrija bile veoma razvijene, a njihovi proizvodi bili su privilegirani na tržištu. Doma-ći poduzetnici teško su uspijevali, usprkos obilju slobodne i jeftine radne snage na selu i usprkos velikoj po-tražnji za jeftinijim industrijskim tekstilom. Spoznalo se da je tuđi kapital opasniji za naciju od oru-žja, pa je i to pridonijelo uvjerenju da treba izaći iz Austro-Ugarske.

Povoljne političke pri-like za razvoj domaće industrije nastale su tek nakon odvajanja Hrvatske od Monarhije 1918. i nakon njezina ulaska u Kraljevinu SHS. Dvadesetih je godina u Kraljevini, i u Hrvatskoj napose, nastupilo doba procvata tekstilne industrije. Nova ju je država štitila visokim carinama koje su 1925. podignute za 200%. Nag-lo je pao uvoz tekstita, a domaći industrijalci postali su gospodari tržišta. Od svih industrija, tekstilna je između dva rata os-tvarila daleko najveći porast. Od ukupne vrijednosti novih investicija u prerađivačkoj privredi međuratne Hrvatske najviše je uloženo u nju (27%). Nova privredna situacija potakla je i Prpića na ulaganje u tu proizvodnju.

Prvi susret s Prpićem i suživot s tvornicom

Za Milana Prpića prvi sam put čuo kad su do nas došle glasine da je umro u Zagrebu. U tome trenutku nisam doduše znao o kome je riječ. Prema načinu kako su ga spominjali, osjećalo se da je to netko važan. Govorilo se ispod glasa uz značajne poglede. Kao da se radi o kakvu opasnu čovjeku, ili da je opasno imati veze s njim. Došaptavalo se. Hoće li zabočka vatrogasna glazba ići ili ne, tko uopće ide, da li se ide? Na sprovod. Puno kasnije doznao sam da je umro Milan Prpić i da je to bilo 1954. godine. Navodno je radnicima i stanovništvu bilo zabranjeno ići na sprovod i navodno je odlazak bio ometan. Ideološki vjerojatno nije bilo ispravno, podobno, odavati počast “klasnome neprijatelju”. Članovima Partije ta je oznaka, pretpostavljam, bila dovoljna zabrana. Ostali su mogli ići privatno. Organizirana odlaska na Prpićev sprovod nije bilo.

Sve je to bilo vezano uz “fabriku”, koju sam gledao s prozora, iz dvorišta, s ulice. Živjeli smo uz diva visokog dimnjaka iz kojega je povremeno kovitlao gust crni dim koji se zatim rastezao u dugačak rep iznad Zaboka. Slušali smo njegovo disanje i buku koja je dopirala iz ogromnih tvorničkih hala. Pokušavao sam dokučiti što se to unutra zbiva. Promuklu parnu sirenu slušali smo u jedan, u devet i, ako smo bili budni, u pet ujutro. Na taj su zvuk u tvorničko ždrijelo ulazile ili iz njega izlazile dugačke kolone radnika. Odlučno i žurno. Uglavnom pješke, u svim smjerovima i iz svih smjerova. Mnoga lica sam poznavao. Jedna od kolona uvijek je prolazila ispred naše kuće. Ta je kuća, uostalom, bila ZIVT-ova i u njoj su živjeli “zivotovci”.

Naselja s tvornicom naselja su posebne vrste. Industrijska. Ljudi su povezani posebnom solidarnošću, čvrstim pa i grubim i trajnim prijateljstvom. Posjeduju snažno samopouzdanje. Zajednički im je napor i zajednički cilj. Čvrsta su jezgra u zajednici. Tvornica tu postoji kao samostalna "osoba", div koji sve natkriljuje, štiti, hrani, povezuje. Otvorena prema mjestu i odgovorna prema ljudima među kojima se nalazi.

Čovjek nacionalnoga zadatka; u HSS-u; Radić

Prpić nije nikad bio samo čovjek biznisa iako je uvijek prvenstveno bio poduzetnik. Gledao je šire i dalje od toga. Smatrao je da kao privrednik ima i nacionalnu misiju. Trajno je politički zainteresiran i angažiran. Već se u Austro-Ugarskoj zalagao za hrvatski gospodarski suverenitet, za mogućnost da Hrvatska raspolaže svojim materijalnim resursima, npr. šumama, da može utjecati na vlastiti razvoj, da o njemu odlučuje. Ubrajao se među one poduzetnike kojima profit ili osobno bogaćenje nije na prvome mjestu, nego je to poduzetnost sama. Njemu je poduzetnost stvaranje, stvaralaštvo. Štedjeti, graditi, biti čovjek mira, reda i stvaranja. Novac nije cilj, nego sredstvo. Prpić, doduše nije ni poduzetnički asket i ništa ljudsko nije mu strano. U politici se najprije formirao kao pravaš, a zatim je postao član i važan sponzor Hrvatske seljačke stranke, te prijatelj i suradnik njenih vođa. Posebno Stjepana Radića. Bio je svjestan složenosti i unutrašnje isprepletenosti društvenoga života i nije reducirao potrebe nacije na političke ili, kao privrednik, na gospodarske. Zalagao se za nacionalnu političku slobodu, ali nije mu bila jedini cilj. Ma koliko važna, ona je bez socijalne i ekonomske slobode prazna ljuska. Kao što je Maček to izrekao: nacionalna sloboda je "lagav", a socijalna je "vino". Jedno bez drugoga nema prave vrijednosti.

Također nema stvarne suverenosti nacije bez razvijena gospodarstva, naročito bez industrije, ali i bez obrazovanosti. Gospodarstvo mu je najvažnije među nacionalnim zadacima jer "narod je svakim danom siromašniji". Upravo narod traži izgradnju privrede radi ublažavanja socijalne bijede.

Vrijednosti kojima se vodio, ali i njegov politički stav, jasno se vide u jednome pismu Radiću iz 1927. Obratio mu se kao već "bivšem prijatelju" podsjećajući ga na neke događaje iz 1923. Tvrdi da Radić nije imao boljega prijatelja od njega i istovremeno naglašava svoje neslaganje s njegovim načinom političke borbe, izborom nekih ciljeva te borbe pa i izborom sredstava za nju. Prigovara "destruktivnim žicama Radićeve tamburice". Pribićević i Radić, sada u Koaliciji, nemaju pravo javno govoriti o nekakvoj seljačkoj revoluciji, dok "ja gradim, stvaram, zadužujem se". Odlučno se protivi njihovoj prijetnji seljačkom revolucijom. Tako se "ubija njegov kredit na strani". Kao hrvatskoga poduzetnika može ga uništiti ta fama, koja se širi Beogradom, jer u jugoslavenskoj prijestolnici određuju uvjete njegovu poduzetništvu.

Bio je revoltiran time što su ga Pribićevići ljudi, dok je taj bio ministar u beogradskoj vladi, nazivali antidržavnim. Pripisivali su mu važnu ulogu u toj navodno predstojećoj seljačkoj revoluciji. Smatrao je da mu to čine političari koji zanemaruju njegov poduzetnički napor. A upravo taj svoj rad gospodarstvenika, industrijalca, on ocjenjuje izrazito prodržavnim i konstruktivnim te za narod najvažnijim.

Iz svega zaključuje da više ne vrijedi njegov dogovor s Radićem, prema kojemu je ovaj predvidio da u ostvarivanju stranačkoga programa Prpić bude zadužen za gospodarsko-socijalno područje, a on sam za političko. Protivi se klasnoj borbi među Hrvatima i tvrdi da ju Radić potiče napadima na "školovanu i pokvarenu gospodu" i "ocrnjivanjem cijelih staleža". Nije ni korisno ni čovječno "naučiti seljaka i radnika, jednostrano im govoriti o cijelim stališima da su pokvareni, banditi, smeće, ubijati u njima svaki autoritet..." Radić je napustio, smatra, polazište s kojega je Seljačka stranka krenula. Jer Hrvati su se oko nje prvobitno okupili "bez razlike i podjele, građani i seljaci, inteligenti i analfabete". Bila je to "idealna nacionalna jedinstvena osnova političke suradnje" svih staleža. Za njega HSS više nije demokratska stranka nego klasna borbena organizacija u kojoj je Radić apsolutist. Za kompromis je s Beogradom i prigovara Radiću što nije prihvatio Pašićevu ponudu gospodarske i administrativne samouprave s banom na čelu. Mogli smo se 1918. dogovoriti sa Srbima o samoupravi "da smo imali pametne vođe". Trebalo se prihvatiti ono što je u tome trenutku bilo moguće, a korisno za napredak Hrvatske. Hrvatska se doduše ne bi zvala zasebnom državom i ne bi imala zakonodavnu moć. U tim uvjetima Hrvati su se ipak mogli složno posvetiti gospodarskom i kulturnom radu. Na tim područjima nacija je mogla i može puno postići. Ojačati gospodarski i kulturno, biti socijalno homogenija i zbog svega toga sposobnija obraniti se i izboriti svoj suverenitet.

Prpićevi sukobi s Radićem zapravo su bili neizbježni. Obojica su temperamentni, rade na različitim poljima, posjeduju različita radna i životna iskustva. Iako su obojica seljačkoga porijekla, prioriteti su im različiti. Posjeduju dvije različite razumnosti. Jedna je bitno politička, druga bitno gospodarska. A gospodarstvu je potrebna politička središnjost i pravna sigurnost.

Prpić nije politički radikal, prilagodljiv je, ali i dosljedan u osnovnoj orijentaciji: gospodarskoj, nacionalnoj, socijalnoj, političkoj. Takav je bliži Mačeku, koji se kao i on manje zanosi vizijama, smireniji je i više uvažava okolnosti. Ide korak po korak, prema istomu konačnom cilju. Kao i Masaryk, prednost daje "realizmu" i "sitnomu radu" nasuprot patriotskoj frazi.

Socijalni stav

Prpićevo društveno iskustvo bilo je bogato. Družio se i poslovao s aristokracijom i s najmoćnijim kapitalistima. Poznao je strance i poslovao u drugim državama. Bio je sposoban proviriti iz svojega poduzetničkog i kapitalističkog svijeta u svjetove u kojima žive drugi i drugačiji. Radnici, seljaci, seljaci-radnici i ostali. U druge staleške, kulturne, radne, ideološke svjetove. Nije zaboravljao iskustva raznih razdoblja svojega životnog puta. Staleškoga i radnoga. Seljačko, radničko, poduzetničko. Iskustvo nižega i posve niskoga društvenog statusa, ili društvenoga uspona do poduzetnika i vlasnika kapitala te člana društvene elite. Nije radi novih interesa zaboravio svoje prethodne živote. Poznata mu je i žalba i orlovska perspektiva, lokalna i nacionalna, hrvatska, jugoslavenska i europska. Suviše je bio samosvjestan i samostalan da bi zaboravio. Sve te hrvatske staleže, klase, grupe bolje je poznao nego oni sami sebe. Svjestan njihovih vrlina i mana, nije zastupao stavove jedne strane bez razumijevanja za drugu i bez shvaćanja njezine društvene važnosti i mjesta. Upoznao ih je metodom "vlastite kože", neposredno. Radio je za druge i bio je poslodavac, prodavao je i kupovao, bavio se problemima proizvodnje i komunicirao s vlastima.

Kod Prpića ima malo sentimentalnosti, popustljivosti i sažalivosti. Njegov stil je suradnja na osnovi reciprociteta, ali i borba kad je potrebno. Prvenstveno je za to da se stvori posao, da ljudi rade i da tako steknu dostojan život. Nikad nije bio protiv toga da tvornica pomogne, nagradi ili daruje kad je trebalo, kad se očekivalo, kad se moglo. Ali nije bio za milosrđe i milostinju koja na kraju ostavlja osjećaj stida, malodušnosti, poniženosti onoga koji prima i nadmoći, pa i moralne, onoga koji daje.

U Zaboku; gradnja tvornice; zabočke prilike; zainteresiranost Zabočana

U Zabok je došao u listopadu 1935. s ponudom da sagradi tekstilnu tvornicu. Kao razlog ističe brigu za hrvatskoga čovjeka u siromašnome i prenapućenome Zagorju. Bio je iskusan poduzetnik. Zabočku tvornicu gradi u šezdeset drugoj godini života. Ovdje se nudi sve potrebno. Željeznička pruga za dovoz građevinskoga materijala, strojeva, sirovina, ugljena i ostaloga što tvornica treba. Vlakom mogu dolaziti stručnjaci i poslovni partneri. Tu je u rijeci Krapinici i potrebna voda. Selo je siromašno i zajedno s okolnim selima puno ljudi željnih zarade, redovnih prihoda u gotovu novcu. Gospodarska situacija je k tomu nakon više godina stagnacije bila pogoršana 1931. proširenjem Velike gospodarske krize i na Jugoslaviju. Na selu su cijene poljoprivrednih proizvoda padale već od 1927. Jedino nije zahvaćena tekstilna industrija.

U većini kućanstava Zaboka i okolnih sela nije bilo dovoljno ni hrane, ni odjeće, ni ogrjeva zimi, ni stočne hrane. Nije bilo ni novca da se plati liječnik i lijekovi, da se plati porez, da se djeca opreme za školu. Živjelo se uglavnom od vlastite zemlje i od nadničarenja na veleposjedu grofa Kulmera, a osamdesetak ljudi radilo je u Prpićevoj oroslavskoj tvornici. U zavičaj se vratio i stanovit broj onih koji su drugdje izgubili posao.

Općinska vlast bila je zaokupljena i siromaštvom, i nezaposlenošću stanovnika i ostalim problemima koji su iz toga proizlazili. Zajedno s Kotarom bila je spremna surađivati sa svakim koji bi pridonio poboljšanju stanja. Primijetili su kako je desetgodišnje postojanje Prpićeve tvornice u Oroslavju blagotvorno utjecalo na to mjesto i na njegovu okolicu. U Zaboku je dočekan kao spasitelj. Iako je tražio pogodnosti za gradnju tvornice, pregovori su tekli brzo. Općina je prihvatila njegove zahtjeve te je otkupila zemljište u blizini željezničke stanice, kako je Prpić tražio, i dala ga njegovu poduzeću. Ali postavila je i svoje zahtjeve. Kredit za otkup zemljišta osiguran je u Savskoj banovinskoj štedionici u Zagrebu. Da bi požurili donošenje rješenja za koncesiju za gradnju tvornice, općinska delegacija otišla je u Zagreb u upravu Savske banovine i u Beograd. U njoj su bili općinski bilježnik Vidović i župnik Škrinjar.

Izgleda da je upravo bilježnik Vidović potakao Prpića da Zaboku ponudi gradnju tvornice. Uz njega tu je socijalno i politički zainteresirani župnik Škrinjar, član vodstva HSS-a i mjesnoga vodećeg tima, predstavnik moćne i bogate Crkve, darovatelj dijela potrebnoga zemljišta, i član povjerenstva za praćenje gradnje. Svi su odlučni u tome da ne propuste priliku. Blagotvorno se umiješao i Krapinski kotar i Savska banovina. Nadležna ministarstva brzo reagiraju. Rješenja su bila gotova u lipnju 1936. godine. Kredit je dobiven na deset godina s dvadeset polugodišnjih anuiteta i s godišnjom kamatom od osam posto.

Zajmovne uvjete odobrilo je Ministarstvo financija u sporazumu s Ministarstvom unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije, a nakon konzultiranja s Kraljevskom banskom upravom Savske banovine. Otplatiti su ga trebali sami zaposlenici tvornice s 2% od svojih plaća. Općina računa da sama neće na kraju imati svojih troškova oko izgradnje tvornice i da će joj prihodi zbog nje u budućnosti čak narasti. Zbog poklonjenoga zemljišta Općina se zajedno s radnicima osjećala kao Prpićev partner. Povremeno mu se taj poklon stavljao "pod nos", kao sredstvo pritiska. Pomno je pratila gradnju i kasnije rad tvornice. Ljudi su dolazili na gradilište i prigovarali što ne mogu svi raditi. Zato su općinski odbornici morali sastaviti, svaki za svoje selo, popis onih koji su siromašniji i kojima je zarada najneophodnija. Po tome popisu selo po selo pozivalo se na gradilište. Svakih osam dana drugo. Dnevno šezdeset ljudi iako je zainteresiranih bilo puno više. Od Prpića se službeno tražilo da kod gradnje zaposli domaće majstore i radnike te da kasnije tako radi kod zapošljavanja u tvornici. Što veći broj s područja općine. Nadali su se da će tako prestati kritiziranje vlasti. Politički prioriteti općinskoga poglavarstva bili su ravnopravni s Prpićevim poduzetničkim. U svojoj tvornici nikad nije bio potpuno suveren. Toga je bio i sam svjestan. Iako je poklon zemljišta bio za njega znatno financijsko rasterećenje, istovremeno je bio i

ograničenije njegove poduzetničke samostalnosti. Zato je Općini jednom ponudio da zemljište plati prvom prilikom, kad bude mogao. S druge strane, ovakvo zajedničko ulaganje u skladu je s njegovim nastojanjem, principom, da lokalnu zajednicu uključuje u napor za njezin vlastiti razvoj.

U osjećaju Općine i radništva da su zapravo Prpićevi partneri vidi se i seljačko shvaćanje pravde i ograničenosti prava vlasništva onih koji raspolažu materijalnim resursima. Vlasnik važnih resursa nije potpuno suveren. On ima obveze prema potrebama zajednice. Ne može ići samo za svojim interesom. Nitko nije potpuno nezavisan gospodar zemlje, kapitala, profita. Tako je Savjetodavni odbor općine Zabok razmišljao i u vrijeme NDH kad je odlučio da zemlju grofa Kulmera, koju ovaj nije mogao sam obraditi, treba dati u zakup najsiromašnijim općinarima.

Od samoga početka gradnje tvornice bilo je mnogo teškoća. Novca za investiranje nije bilo dovoljno ni uz poklonjeno zemljište. Tako je bilo u svemu što je Prpić pokretao. Uvijek je išao korak ili dva ispred svojih financijskih mogućnosti. Ipak, na čelu dioničkoga društva *Oroslavija* bio je u svojem elementu. Ne čeka idealne uvjete i često improvizira, rješava probleme "u hodu". Kapital "Tekstilne industrije Milan Prpić u Zaboku d. d.", kako je *Oroslavija* uskoro nazvana, sastojao se od dijelova koje su uložili on sam, njegov sin Đuro, dva zagrebačka odvjetnika, jedan privatni činovnik i jedan zemljoposjednik.

Pregovori, teškoće, sukobi, rizici. Prpić ne smatra da poduzetnik mora sve financirati, obaviti, organizirati. On je inicijator, onaj koji pokreće, potiče, mobilizira resurse zajednice. Fizičke, stručne, financijske, socijalne, intelektualne. Oslanja se i na domaće ljude, afirmira ih. Pomoću njih nastoji kasnije kontrolirati i situaciju u tvornici.

Svega godinu dana nakon primanja Prpićeva prijedloga o gradnji, izgrađena je u polju uz željezničku prugu upravna zgrada tvornice, zatim hala sa strojevima i strojarnica te se počela proizvoditi tkanina. S tim nisu nestale teškoće; nastupile su nove: u odnosima s radnicima, sindikatom, s Općinom financijske. Nije bilo dostatno ljudi s potrebnim kvalifikacijama i zato se ne radi u svim tvorničkim odjelima. Prpić se žalio da ga Općina stalno ometa zahtjevima za novim zapošljavanjem. Uvjerava da je prema radnicima uvijek pravedan, ali da ne može svakoga primiti u ovaj posao za koji je ipak potrebna posebna stručnost.

Promjene

Dolaskom Prpića u Zabok sve se dinamizira. Pregovara se, planira, trguje, organizira, pokreću se stotine ljudi, više se zarađuje. Više se troši u zabočkim dućanima, gostionicama, mesnicama i kod drugih obrtnika. Od zemlje prodane Općini kupljen je i jedan automobil. Gostionica *Polanović* ima strane stručnjake na "košti" i traži odobrenje za produljenje noćnoga radnog vremena. Njezini su gosti i strani stručnjaci, ovdje na terenu bez obitelji, koji se znaju zadržati i preko dopuštena radnog vremena. Tvornica traži i stvara nov ritam radnoga dana, novu disciplinu, novu organizaciju rada, nova shvaćanja, nove potrebe, nove veze među ljudima. Selo Zabok postalo je industrijsko mjesto iako većina njegovih stanovnika, radnika, kombinira poljoprivredu s tvorničkim radom.

Uloga tvornice u svakome je malom mjestu središnja. U Zaboku, u Oroslavju ili negdje drugdje. U vezi s njom događa se sve bitno, egzistencijalno. Ona svemu daje ton, duh, atmosferu. Mijenja lokalne odnose moći. O Prpiću sada ovise stotine obitelji, on raspolaže kapitalom, rijetkim resursom. Na dominantnome mjestu u zajednici zamjenjuje veleposjednike plemiće, Kulmera i Vranyczanyja. Preuzima vod-stvo. Napokon nestaje feudalna elita. Partner je državi i utjecajniji je od ostalih grupa i institucija. Od trgovaca, obrtnika, Crkve. Svjetovna je sila koja tu zajednicu uvodi u moderno društvo.

Zabok povezuje s nacijom, Jugoslavijom, Europom, svijetom. Otvara ga možda više nego željeznica, ili bar kao ona. Pomaže mu da izađe iz malodušnosti i zatvorenosti, da povjeruje u vlastite snage. I to je dio njegove misije. Od njega traži da napreduje, da se mijenja, da ne ostane u bijedi. Već prvi koraci, priprema pa zatim gradnja tvornice, temeljito mijenjaju život u Zaboku. Nastaje novi kolektivni cilj, novi smisao, poticaj, nadu. Pojavljuju se novi ljudi. Tekstilni stručnjaci. Stranci. Česi, Nijemci, Švicarci. Prpić dovodi svijet u Zabok. Dobro ga poznaje, naročito Čehoslovačku, Njemačku, Švicarsku, ali i druge europske zemlje. Sve do Engleske na zapadu i Grčke na jugu. Svojevremeno je zbog nečega tražio vize i za Alžir i Tunis.

Njegov način

Prpićeva tvornica nije bila utjelovljenje anonimna kapitala kojemu je svejedno u kojoj je zemlji, gradu, selu i čije su veze s lokalnom zajednicom siromašne i jednostrane. Pojedinci i zajednica zanimaju ga onoliko koliko su mu korisni. Prpić ne želi biti neuključen i usamljen, ne želi biti samo poslodavac. Voli direktan kontakt, treba punu komunikaciju.

Vođa je koji ima karizmu. Stasit, starinski sijedi brk, autoritativno držanje, gazdinski dobroćudna i pokroviteljskoga nastupa. Cijene ga zbog njegove čvrstine i kompetentnosti. Zabočane nije ostavio nezainteresiranima. Intenzivno komuniciraju. I kad se slažu i kad se sukobljavaju. Tim načinom pokazuje da mu je stalo, da njega ili njih želi uvjeriti, da ih uvažava. Ali pokazuje i nezadovoljstvo i kritizira. Nije hla-dan,

distanciran. Nije računčija i manipulator, uzvišen i nadmoćan te onda milosrdan ili sentimentalni čovjekoljubac. Svađa se i ljuti, daje i zahtijeva, pokazuje moć i tko je ga-zda. Zna biti i nepravedan, ali i potiče i podržava. Ponekad otvoreno pokazuje osobnu netrpeljivost, samo-volju i tvrdoglavost, zna se osvetiti i biti grub, ali nije zločest, podmukao i zlopamtilo.

Kompromis je za njega također tipičan, ali tek nakon borbe. Tvrd je borac i pregovarač, brani se, ali i napada. Iskusan, bistar i lukav, dobro je opremljen za borbu. U obrazloženju odluke o gradnji nove velike školske zgrade u Zaboku Prpić piše da je velika i dobra škola potrebna i zato da bi odgajala odgovorne građane. Naglašava odgovornost. Jer ga ljuti nemar, sklonost piću, pušenje na radnome mjestu, zakašnjavanje, kvarenje materijala, nepotrebne grješke u tkanju, radni neposluh.

Odnosi aktera: Prpić, radnici, Općina, država

Doživio je brojne štrajkove i druge sporove. Jedan od razloga za njih je štednja na račun nadnica. Njemu su minimalne nadnice predviđene kolektivnim ugovorom prevelike, radnicima premale. Razlog su sporenju i stalne financijske teškoće u koje upada, uz ostale objektivne razloge i zbog širine i raznovrsnosti svojih poslova na raznim stranama. Voli osnivati, "poduzimati", stvarati, a za takav intenzitet poduzetništva nema dovoljno sredstava. Uostalom, domaćega kapitala u Hrvatskoj i u Jugoslaviji uopće je bilo malo. Prpić je kasnio u plaćanju obveza prema Općini, radnicima, stručnjacima. Kasnio je s uplatom onih 2% za otplatu kredita jer s njima ponekad posluje. Dužan je i Općini Jezerane gdje ima pilanu, kojoj je zabočka tvornica glavni akcionar i od koje ta Općina želi ovrhom naplatiti dug.

Problema je imao i sa stručnjacima. Jedan mu se javio za komercijalnoga i tehničkoga direktora, trebao je voditi tvornicu, a pokazao se nedoraslim. Taj spor se rješavao i posredovanjem kotarskoga načelnika. Sve to je iziskivalo mnogo energije i vremena. Bio je spreman i na radikalne korake. Otpustiti sve radnike kako bi ih smekšao kad ocijeni da njihovi zahtjevi onemogućuju uspješan rad tvornice. Povodom jednoga od štrajkova žalio se općinskoj upravi da su "oni (on) već dosta izmučeni od ovog radništva" i da su prisiljeni tvornicu zatvoriti bar na tjedan dana.

Radnici pak o tim sukobima kažu: "Tko se nije pokoravao, prozvan je anarhistom i najčešće otpušten." Tko je učinio neku grješku, rečeno mu je, bez posebnih objašnjenja, kako sutra ne treba doći na posao. Ali i da "svaki puta nije bilo onako kako je poslodavac htio". Bilo je i dramatičnih situacija. Prpić je jednom prilikom tražio intervenciju žandarmerije kako bi izašao na kraj s "pobunjenicima", a nekoliko je radnica svojim tijelima spriječilo izlazak vlaka s teretom iz tvorničkoga kruga. Jedna i druga strana nakon takvih bura obično su prihvaćale kompromis. Novi kolektivni ugovor, novi poslovni i kućni red, jaču disciplinu, ili nužnost višetjedne pauze radi remonta strojeva.

Bilo je sporova i u drugim njegovim inicijativama. Gradnju nove zgrade osnovne škole je zaustavio jer se stvari nisu odvijale onako kako je on smatrao ispravnim. Ali ni ovdje to nije uradio zbog uskogrudnosti i zadrnosti, nego više zbog domaćinske odgovornosti i principijelnosti. Očekuje reciprocitet i sudjelovanje svih zainteresiranih. On gradi školu, ali očekuje da mu zauzvat ustaška bojna plati isporučeni tekstil, da mu Velika župa Zagorje daje obećanu hranu za građevinske radnike i da ga se oslobodi poreza na novac utrošen u tu gradnju. Ili, kad je predložio da se sagradi most preko Topličine, očekuje da se uključe Oroslavje i Zabok, a sam nudi potrebne daske i cement.

Jedna i druga strana u tim sporovima zaokupljene su svojom situacijom, potrebama i odgovornostima. Općina i radnici često su na jednoj strani, Prpić na drugoj. Prpićeve potrebe i odgovornosti su i objektivni problemi poslovanja i proizvodnje. Nedostatak sirovina, goriva, veliki požar i gubitci zbog njega, nedostatak kvalificirane radne snage i stručnjaka, problemi s drugim njegovim poduzećima, mnogo-brojne financijske obveze prema državi. Općina je zaokupljena naplatom svojih po-traživanja i podmirivanjem obveza, a radništvo svojim materijalnim opstankom. Brinu za radno mjesto i za to da rade puno radno vrijeme i bez prekida. Većina se ne uživljava previše u Prpićeve probleme. Za njih su to ipak gospodski problemi. Ako su uopće problemi...

Začuđujuća je borbenost, solidarnost i samosvijest radništva u tvornici koja je tek proradila. Doduše, u zabočkoj tvornici od početka radi stanovit broj iskusnih radnika iz oroslavske tvornice. U tome radničkom osjećaju da imaju pravo zahtijevati, imalo je važnu ulogu i onih 2% obveza koju su preuzeli dobrovoljno. Osjećali su i podršku Općine, Kotara i oslonac u pravnoj regulaciji radnih odnosa od strane države. Visoka je razina radničke participacije u tvornici, sindikalna organiziranost i zaštićenost, te intenzitet intervencije države u korist zaposlenih. Naročito u doba Banovine pa i za NDH (1939.–1941.–1945.). Država je djelotvorno kontrolirala primjenu radnih zakona i propisa. Ta zaštićenost nije dosizala onu iz socijalizma, ali uzorna je prema današnjoj. Štrajka se, zahtijeva, prigovara, traži se intervencija Općine i Kotara. U svemu sudjeluje predstavnik sindikata (HRS) i radnički predstavnici iz tvornice, Prpić osobno ili njegov zastupnik i predstavnik općinske ili kotarske vlasti. Često posreduje sam kotarski načelnik. Zavađene strane ponekad se sastaju u prostorijama Općine ili Kotara. Sindikat pokušava posredovati, potaknuti međusobno razumijevanje i suradnju. Ponekad čak upozorava radništvo na njihove obveze, na objektivne mogućnosti i teškoće njihova poslodavca. Spominje nerad i neposlušnost radnika, te da su u Prpićevoj tvornici bolje plaćeni nego u drugim tvornicama, da se moraju pokoravati poslodavcu i da moraju biti zadovoljni. Prijeti raspuštanjem sindikalne podružnice zbog toga njihova buntovništva koje ne uvažava prilike u poduzeću i oko njega te stvarne mogućnosti da se zadovolje njihovi

zahtjevi. Kotarskomu se načelniku, s druge strane, činilo i tvrdio je da radništvo izbjegava svaki dodir s vlastima i da samo traži upute od svojega sindikalnog rukovodstva. To rukovodstvo pak, navodno, pomaže svaki radnički pokret. Nadležne su institucije Banovine Hrvatske dobronamjerno upozoravale radništvo na zakonom predviđen postupak mirenja prije pokretanja štrajka. Pokušavale su racionalno regulirati konflikte uvažavajući interese i različita viđenja sukobljenih strana. Nastoje da gubitci zbog sporova budu manji i da se jednostranost, nepomirljivost i neprijateljstvo previše ne razmašu. Prpića je ponekad ta borba i razveseljavala. Jednom, u razgovoru s radnicima, napola u šali, čudio se kako sa Zagorcima na sudu loše prolazi. Nikako da dobije parnicu.

Brojni štrajkovi bili su rezultat djelovanja sindikalne organizacije, koja je počela s radom 1937., ali vjerojatno i toga što domaći ljudi nisu prihvaćali sva pravila i vrijednosti "čistoga" kapitalizma, nego pravila onoga već spomenutoga partnerstva. Taj globalni kapitalistički sustav još im je stran, vanjski, pa i neprijateljski. U tome neprihvaćanju možda ima i feudalne tradicije. Kao što je feudalac uz prava imao i obveze prema seljačkoj zajednici kojoj je bio gospodar, tako to seljaci-radnici očekuju od svakoga novog gazde i gospodara. U tu tradiciju spada i staleška solidarnost, antigospodski stav i buntovništvo, koje ne vode puno računa o okolnostima, mogućnostima i individualnosti pojedinca na drugoj strani. Zna prevladati želja za brzim poboljšanjem, za konačnim rješenjem čitave nezadovoljavajuće situacije jednim revolucionarnim zamahom, uz provalu neprijateljstva i mržnje prema onima koji odlučuju i vode.

Nakon rata govorilo se i pisalo o nemilosrdnu izrabljivanju radništva, o vrlo niskim nadnicama, te da su nazadni krugovi stare Jugoslavije nastojali i uz pomoć HRS-a oslabiti borbenost i jedinstvo radničke klase. Tvrdilo se i da Prpić zakidanjem radnika stvara sebi beskamatni zajam za svoj obrtni kapital. Zajednica, zabočka Općina i mnogi radnici ipak, neovisno o tim sporovima, dobro shvaćaju što im je Prpić donio pokretanjem tvornice. Godine 1944. povodom njegova sedamdesetog rođendana proglasili su ga počasnim članom općine Zabok. Zbog Prpićeva "ne-umornog požrtvovnog stvaralačkog rada", zbog toga što je "dao nade nezaposlenom i siromašnom stanovništvu" i zato što je "siromašnim domovima donio blagostanje" "usprkos mnogim teškoćama i neprilikama" i jer je uvidio "potrebe i težnje stanovnika Zaboka i okolice". Načelnik Općine smatra da se sada "svuda vidi snaga njegovog neumornog rada i stvaranja", da "tvornica stoji na čast najprije samom Prpiću, a onda i cijelom hrvatskom narodu". Općinski odbor je zbog svega "zadovoljan što može konstatirati te činjenice" i jednoglasno ga izabire za počasnoga člana Općine.

Vrijeme NDH

Iako je bio rat, u vrijeme NDH gradilo se u tvornici i u mjestu. Proširena je predionica, sagrađeni su nova kotlovnica i upravna zgrada, bunker za ugljen i istovarna rampa, transformatorska stanica, rezervoar za vodu, nova školska zgrada, radnički stanovi. I monumentalni dimnjak koji je već više od pola stoljeća jedna od odrednica zabočke vizure.

Tijekom čitavoga rata Prpić je zbrinjavao stotine obitelji osiguravajući radnicima posao usprkos nepovoljnim gospodarskim prilikama. Za mnoge je tvornica bila životno važan izvor prihoda, nekad jedini. Mali je broj kućanstava svakodnevno imao kruha. Radnici su bili u takvoj nevolji da su, smatrajući ga krivim za lošu opskrbu, tražili da se predsjednik Općine tuži i smijeni.

Prpić se u NDH ponašao kako je jedino bilo moguće da bi i dalje obavljao svoj posao. Osjećao se kompetentnim da o ukupnome stanju u državi sudi ravnopravan trenutačnim moćnicima, ali dobro je vodio računa o stvarnom odnosu snaga i držao se svojega područja. I u toj situaciji bio je samostalan i odlučan. Nije impresioniran ustaštvom, ili zastrašen silom i opasnošću. Potpuno je bio uvjeren da kao gospodarstvenik radi za narod. Brine o njegovu gospodarskom opstanku, dok ratni vođe imaju drugoga posla.

Odnos s NDH Prpić u biti razvija kao što je i ranije to radio, i morao raditi s drugim vlastima: s Austro-Ugarskom i s Kraljevinom Jugoslavijom. Morao je surađivati s novim gospodarima – ustašama i Nijemcima. U suprotnome je mogao računati na prestanak rada pa i na represiju zbog nesuradnje, kojom bi pokazao neslaganje ili odbijanje režima koji mu, uostalom, uopće i nije bio simpatičan. Ide mu na ruku to što je pritisak režima u Zagorju bio slabiji nego u drugim dijelovima NDH. Ustaške vlasti tu su se uglavnom ponašale kompromisno. Radi se o čisto hrvatskome kraju i bilo im je stalo da se ne zamjere iako su i tu znali stradavati i ugledni pojedinci poput župnika Frana Škrinjara. On je proveo pola godine u Jasenovcu zato što nije htio u Pavelićev Sabor.

Prpić je imao velik ugled, autoritet i jake veze među utjecajnim ljudima još iz Jugoslavije i Banovine. Ustaškoj vlasti ponekad se suprotstavljao oslonjen na sve to i na svoju važnu ulogu u gospodarstvu. Tako nije prihvatio ustaškoga povjerenika za radne odnose, kojega su mu postavili u tvornicu u Zaboku i još se kasnije s Ministarstvom udružbe natezao oko isplate povjerenikove plaće za tri mjeseca povjerenikova "statiranja" u tvornici. Spasio je više židovskih stručnjaka i njihovih obitelji od slanja u logore insistirajući na tome da su mu neophodni u tvornici, koja pak proizvodi za vojsku. Jednom su spašeni iz samoga vlaka već upućena prema Jasenovcu. I svoje je radnike spašavao od mobilizacije.

Ali Prpićeve veze i utjecaj nisu dosežali svuda. Njemu samomu ustaše su uhitile i objesile sina Đuru, u Krušlju Selu nedaleko Oroslavja, na Silvestrovo 1944. Nije ga mogao spasiti ni preko poznanstava u vrhovima vlasti. Zbog suradnje s NOP-om pri kraju rata i sam je uhićen.

U NOP-u je možda nazirao buduće gospodare Hrvatske. S njima je dijelio antifašističko uvjerenje, a odgovara mu i zainteresiranost komunista za socijalni i ekonomski napredak naroda. Ipak je on uvijek bio narodski čovjek. NOP je i materijalno pomagao. U tome je pokazao hrabrost i spremnost na rizik. Jednom je pozvao partizane da kamionom dođu po tkanine u samu tvornicu u Zaboku, u kojoj je bilo smješteno petsto njemačkih vojnika. Nijemci su, ne znajući o čemu se radi, još i pomogli pri utovaru.

Socijalizam

Neposredno nakon dolaska partizana na vlast opet je uhićen. Popis njegovih osobnih stvari i neke druge pokretne imovine, napravljen tom prilikom, ne pokazuje raskoš. Jedan državni činovnik mogao je također imati toliko košulja, ručnika ili gaća. Na Sudu za zaštitu nacionalne časti u Varaždinu prigovoreno mu je, uz ostalo, što je na proslavu svojega sedamdesetog rođendana, 1944. u zagrebačkome Gradskom podrumu, pozvao i neke ustaše. Na tim sudovima sudilo se inače za suradnju s okupatorima i s kvislinškim režimima, ali optuženi nisu označavani kao narodne izdajice ili kao ratni zločinci, nego kao oni koji su se ogriješili o narodnu čast. Ta vrsta suđenja trebala je moralno očistiti narod. Prpićeva glavna krivica bilo je navodno korištenje odijela logoraša iz Jasenovca kao tekstilne sirovine. Emocionalno i moralno ta je optužba bila tada velike težine i takvi su slučajevi, stvarni ili iskonstruirani, korišteni kao sredstvo legalizacije oduzimanja krupnoga privatnog vlasništva.

Komunistima je bilo jasno kojemu modelu društvenoga uređenja teže. Davno je predviđeno podržavljenje kao temelj socijalizma. Radili su brzo, “željezo se kuje dok je vruće”. Tko drži gospodarstvo, vlada društvom. Prilike su im išle na ruku. Nude brza i radikalna rješenja. Društveno im raspoloženje pogoduje. Većina je željna brzih promjena, s većom ili manjom nadom da će biti bolje. Odlučna i poduzetna manjina vodi. Idealistička i entuzijastička, ali dijelom i nasilna i zavidna, željna moći i nadmoći. Politički sudski procesi poslužili su svojoj svrsi. Bilo je samo potrebno lako shvatljivo opravdanje toga podržavljenja. Većina je osjećala gdje je moć i koji su ljudi temelj poretka u kojemu su oni sami zarobljeni. Ostalo je malo mjesta za društveni kompromis. Ide se na potpunu pobjedu. Neće se paziti na pozitivno u djelovanju stare društvene elite, ni na posebnost pojedinca kakav je bio Prpić. Probudit će se i staro buntovništvo, koje nema puno smisla za kontinuitet i kompromis, to ne vidi vrijednosti staroga i voli sve početi ispočetka. Ne odgovara više ni HSS-ova zamisao ekonomske organizacije društva iz tridesetih godina, inače vrijedna i razumna, sa zadrugarstvom i seljačkom solidarnošću, s racionalnim i pravednim go-spodarenjem izvorima nacionalnoga bogatstva. Iako je za svoje oživotvorenje tražila mnogo vremena, možda bi i dala ciljane rezultate da nije bilo rata i velikoga siromaštva većine. Ali nestrpljivost je bila velika, a rat je pogodio rušenju starih autoriteta i starih vrijednosti.

Prpić je ocrnjen, politički diskvalificiran, izopćen. Nije napravljena neka ozbiljnija analiza njegova djelovanja prije rata i u ratnim godinama. Nisu dovoljno odvučeni plusevi i minusi. Zbog zadana cilja i zbog prevladavajućega raspoloženja u tome trenutku nije na sudu prevagnula mnogima poznata činjenica da je spasio tolike ljude iz toga istog Jasenovca s kojim ga povezuju, da je pomagao taj isti NOP koji mu je sudio i da su mu ustaše objesile sina zbog suradnje s Pokretom. Tako je bilo i s prigovorima oko popisa gostiju na spomenutome rođendanu. Bilo bi čudo da javna ličnost, poznati industrijalac i predsjednik *Hrvatskoga Radiše*, javno slavi rođendan u NDH i da na proslavi nema nijednoga ustaše, pozvanog ili nepozvanog. Ali kad se pogleda popis gostiju, koji je tiskan u “Hrvatskom Radišu” posvećenom jubileju “predsjednika”, vidi se da su gosti uglavnom poslovni partneri i dugogodišnji prijatelji iz intelektualnih i poduzetničkih krugova, njegove “veze” iz vojske, ministarstava, privrednih udruženja te predstavnici radnika iz tvornice. Iz Zaboka npr. radnički predstavnik i čovjek Prpićeva povjerenja, Ljudva Franjčec. Na popisu se ne nalazi neki ustaški dužnosnik.

Prerada logoraške odjeće svakako je moralno dubiozna. Bio bi čisti i cinični pragmatizam koristiti je samoinicijativno kao sirovinu, iako ugljena i tekstilnih sirovina u ratu nikad nije bilo ni u približno potrebnj količini.

U svojoj žalbi na presudu Prpić je tvrdio da se odupirao preuzimanju te sirovine, a i poznato je da ju je režim nametao tvorničarima koji su proizvodili za vojsku. Ipak je proglašen krivim. Nije zatvoren. Ostala mu je vila u Zagrebu, ostao mu je vinograd, vjerojatno i nešto spremljeno za crne dane. Mirovinu nije imao kao ni njegova žena Terezija. Po zakonu socijalističke Jugoslavije imali bi pravo na nju po sinu, poginulome članu NOP-a.

Znao je da je taj sudski proces predstava za javnost. Ne shvaća ga previše tragično. Doživio je mnoge promjene država i društvenih prilika i vidio kako se ljudi mijenjaju, prilagođavaju, zaboravljaju i zanemaruju činjenice vođeni interesom, nuždom ili instinktom samoodržanja i pripadanja. Star je i od materijalnih stvari ne treba mu mnogo. Važno mu je da i dalje može “stvarati”. I da mu je obitelj zbrinuta. Nije bitno razočaran ni demoraliziran. Dapače, primjećuje i cijeni entuzijazam koji posjeduju “novi”.

I nakon presude htio je raditi u svojoj podržavljenoj tvornici i sudjelovati u naporu izgradnje. Neki su “bivši” nastavili raditi kao stručnjaci. Slagao se s namjerom nove vlasti da ubrzano industrijalizira zemlju. To je odavno smatrao potrebnim. Nije mu bilo dopušteno da se uključi. Dvije godine kasnije pokušao je osnovati još jednu tekstilnu tvornicu u Zagrebu. Zbog toga je napadnut kao “narodni neprijatelj”. Opet je spriječen i gurnut u izolaciju. Je li njegov entuzijazam mogao preživjeti i te zadnje udarce? Mogao je biti koristan, a više nije ni bio

“kapitalist”. S obzirom na nacionalni interes, ta je bezobzirnost i isključivost bila neopravdana, ali i neizbježna u društvu koje se nije, ni prije ni tada, opredijelilo za kompromisno rješavanje sukoba različitosti. Znanjem i iskustvom mogao bi konkurirati novim socijalističkim privrednicima. Ugroziti njihov autoritet. Bio bi im učitelj u poduzetništvu. Jesu li to mogli prihvatiti? Ne bi li ih to vodilo kompromisu s kapitalistima i odustajanju od vlastite socijalističke vizije? Pitanje je da li bi se Prpić uopće mogao uklopiti u nov način vođenja poduzeća. Ne samo zbog nove koncepcije poduzeća i gospodarstva nego i zbog svoje samostalnosti, potpunosti, suverenosti. Bio je privredni vođa, poduzetnik i gazda. Novi su dolazili iz jednoga drugog svijeta i zalagali se ipak za jedan drugačiji svijet.

Tekstilna industrija Milana Prpića u Zaboku imala je u svibnju 1945., neposredno nakon partizanskoga preuzimanja vlasti, oko četiri stotine radnika, te je radila s petinom kapaciteta i imala je u zalihima nešto kvalitetne sirovine i sto dvadeset tona loših krpa. Među problemima tvornice nakon rata mnogi su bili slični onima s kojima se i Prpić susretao. Zastarjeli strojevi i hale, povremeni nedostatak sirovina, nedovoljna radna disciplina i prevelik postotak bolovanja, nedostatna racionalnost korištenja sirovina, ne uvijek kvalitetan proizvod, nedovoljno kvalificirani ljudi.

Prpić je kasnijom sudbinom svojih tvornica mogao biti zadovoljan. Novi vlasnici, Država, Partija i zaposlenici, trudili su se biti dobri gospodari. Ulagali su, odricali se, unaprjeđivali tehnologiju, proširivali proizvodnju i davali za obrazovanje. Nastavilo se s novim zapošljavanjem. Tako se odgovalaralo na stari pritisak Zabočana i okolnih sela. Broj se “zivotovaca” za četiri godine udvostručio, zatim je sredinom pedesetih pao, početkom šezdesetih popeo se do tisuću, a krajem šezdesetih na tisuću petsto. Planirano je da zaposlenih bude i više.

Ubrzo nakon rata glavni stručnjaci u tvornici više nisu bili stranci, nego su sve potrebne struke zastupljene domaćim ljudima koji su došli iz raznih jakih tekstilnih centara Hrvatske.

I dalje se gradilo i dograđivalo. Skladište sirovina, zatim hala bojadisaonice i apreture, tkaonice. Nabavljeno je još rabljenih strojeva. Oni u ZIVT-u bili su pedesetih godina stari između dvadeset i osamdeset godina te je bilo vrijeme da se nabave novi. Konkurencija na jugoslavenskome tržištu bivala je sve veća i trebalo je povisiti produktivnost rada i smanjiti proizvodne cijene. Bilo je potrebno uskladiti kapacitete proizvodnih faza i poboljšati stručnost zaposlenih. Karakter tvorničke zajednice također se mijenjao. Od entuzijastičkoga podaništva i zanesenosti centralističkoga razdoblja do prilično zrele samoupravnog kolektivizma krajem pedesetih. U sve više tržišnim okolnostima, koje su bile jedan od bitnih uvjeta ekonomske racionalnosti i samostalnosti samoupravnoga poduzeća.

Najamni odnos načet je osnivanjem radničkih savjeta 1950. godine. KPJ je tada pokrenula zaposleničku samoupravu u privredi. Samoupravljanjem je nadopunjavala sustav državnoga i partijskoga upravljanja privredom i cijelim društvom. Zaposlenici su dobili priliku da sudjeluju u odgovornosti i u poduzimanju. Prijelomni trenutak u kojemu se vidi dostignuti zreli odnos zaposlenika prema tvornici, njihova poduzetnost i odgovornost, velike su rasprave i odluke o budućnosti poduzeća 1958. i 1959. godine. Išlo se na temeljitu rekonstrukciju proizvodnje prema jednome dugoročnom programu. Raspravljalo se i odlučivalo o ulaganjima nakon kojih bi se tvornica uspješno nosila sa svojom konkurencijom na tržištu i kojima bi osigurala radna mjesta već zaposlenih i zapošljavanje novih generacija. Taj veliki program zahtijevao je uzimanje kredita i odricanje od dijela plaća za više godina. Štedjeti svaki dinar, podići produktivnost rada, stvoriti akumulaciju. Odluka je bila kolektivna, pristajanje većinsko. Bila je to odluka posloводства, organa upravljanja tvornice i zborova svih zaposlenih. Svi su informirani, konzultirani, nagovarani, uvjeravani, ponešto usmjeravani, pomalo i ucijenjeni zajednicom i njezinom budućnošću.

Prema planu iz 1960. sagrađena je nova hala tkaonice s novim strojevima i ostalom opremom kao i novi objekti predionice. Strojevi su došli iz Švicarske – čuveni “sulceri” kojima su se svi dičili bili su ponos radnika. Kad su o njima govorili, sjajile su im se oči, znali su sve njihove osobine i o njima su mogli pričati satima. Stari radnik, koji je poznao i Prpićevo doba i ono poslijeratno, ustvrdio je da je volja za rad u socijalizmu bila daleko veća. Iako su i sada postojali “mi” i “oni”, tvornica je ipak nominalno, a dijelom i realno, radnikova, zaposlenikova. I zajednička, društvena.

Tvornica je nastavila s odgovornom ulogom u zabočkoj zajednici. Neovisno o tome što je i sama imala, kao i prije, mnogo financijskih problema. Osnovala je više poduzeća u Zaboku i izvan njega: *Regeneraciju*, *Dekor*, *Zivtex*, *Čilimaru*. Ulagala je u mjesnu infrastrukturu: vodovodnu, prometnu, zdravstvenu, kulturnu, školsku. Sudjelovala je u osnivanju Tekstilne škole u Zaboku, koja je trebala i ostalim tvornicama u Zagorju. Bilo je učenika i iz drugih dijelova Hrvatske i Jugoslavije. Ulagalo se u zajednički standard zaposlenih. U tvornički restoran, ambulantu, savudrijsko odmaralište, stanove, kredite za gradnju obiteljskih kuća. Model ponašanja koji bi i Prpiću odgovarao i koji je on već sam dijelom započeo i ostvarivao. Jedino bi, vjerojatno, manje zapošljavao. Zapošljavanje bi kod njega bilo ekonomski racionalnije, iako bi mu bio posve jasan razlog ekonomski neopravdano velikoga broja radnika u tvornici u doba socijalizma.

U desetljećima koja su slijedila odnos se prema Prpiću mijenjao. Dok je u monografiji tvornice, izdanoj povodom njezine tridesete obljetnice, još “eksploatator”, u onoj povodom četrdesete slika je drugačija. Autori se drže povijesnih izvora. Prpićeva slika koja iz njih proizlazi uglavnom je pozitivna. Autori monografije poštivali su povijesne činjenice i promatrali su ga u povijesnim okolnostima. Na ruku im je išla politička i društvena klima sredinom sedamdesetih, a i tadašnje rukovodstvo tvornice koje je taj pristup prihvatilo (G. Rafaj).

Prpić bi vjerojatno dostignuća socijalističkoga razdoblja sudio prema svojim kriterijima. Sudio bi prema tome koliko se unaprjeđivao život zajednice u svakome važnom području. Koliko je savladana seljačka bijeda i neukost, koliko se moralno i materijalno napredovalo, koliko se otišlo daleko u obrazovanju i stručnosti, koliko je politika bila odgovorna, koliko se štedjelo, koliko se napredovalo u društvenoj slobodi i pravdi, koliko su se cijenili sposobni i zaslužni ljudi i koliko su takvi upravljali našim imetkom i našom egzistencijom. Prema onom kako je u pismu Radiću napisao: “a ne svako skorojeviće koje misli da je pozvano upravljati nama”. Zatim i po tome koliko je poštivan opći i nacionalni interes, koliko je među Hrvatima bilo klasne i staleške harmonije, koliko se među tim grupama razvijao dijalog i napuštala jednostranost, jednumnost, isključivo vlastiti interes. Koliko smo uopće bili razboriti i koliko se snažno i zajednički branilo svestrano shvaćene narodne interese u Titovoj Jugoslaviji. Njegova ocjena socijalističkoga razdoblja zbog toga ne bi bila samo negativna. Ne bi bio zaslijepljen tzv. antikomunizmom ili antisocijalizmom i svojim materijalnim gubitkom, nepravdom i uvredama koje je doživio. Istim kriterijima vjerojatno bi sudio i o hrvatskoj današnjici.

U cirkularnome pismu koje je 1994. Prpićev unuk Josip poslao iz Švicarske na razne adrese u Zaboku osjeća se povrijeđenost obitelji postupkom prema Milanu Prpiću i podsjeća se na njegov nacionalni doprinos. Njihova slika važan je dio ukupne istine o Prpiću. Ogorčeni su nepravdom koja je učinjena istaknutome članu obitelji jer se nakon rata išlo za negiranjem moralnih kvaliteta Milana Prpića, njegova prava na vlasništvo i njegovih društvenih zasluga.

Kraj tvornice

Propast ZIVT-a počela je 1990. godine, u vrijeme promjene vlasti i raspada Jugoslavije. Počela je štrajkom i protestom povodom tromjesečna neisplaćivanja plaće i rastjerivanjem staroga posloводства. Počela je u vrijeme kad država više nije pomagala, kad ZIVT nije, kao “komunističko gnijezdo”, uživao naklonost i kad više nije imao potrebne “veze”. Nestankom Jugoslavije smanjilo se tržište, a vanjski partneri nisu se usuđivali poslovati s Hrvatskom. Bile su im nejasne hrvatske političke i gospodarske prilike, osjećalo se približavanje rata, a neki smatraju da to nisu radili jer je prema Hrvatskoj zapravo uveden europski gospodarski embargo. Bilo je to vrijeme kad su mrzitelji svega socijalističkoga, pa i njegovih industrijskih, radničkih temelja, poticali na rezanje grane (industrije) na kojoj smo sjedili. Od ZIVT-a se tražilo rigorozno ispunjavanje financijskih obveza i zatim se uznastojalo na stečaju. Propadanju je pridonijelo i nešto zločestoće i bezumlja, nešto pojedinačnoga materijalnog interesa i ambicija, mnogo nesigurnosti, neutemeljenih očekivanja, neizvjesnosti i zabluda.

U tvornici su se nadali da “novi” znaju što rade i da će se za njih naći povoljno rješenje uz brigu naše hrvatske države. Sklonit će ih u mirovinu ili će ih zbrinuti nekako drukčije. Tvornici privrženi, željeli su da ona opstane i smatrali su da bi, što se tiče nje same i njezinih resursa, nastavak rada bio moguć kad bi politička zajednica bila za to. Ne bi bilo prvi put da su teškoće velike i da se svladaju.

I Prpić bi ju vjerojatno spašavao iako više nije bila njegova. Njemu se, trezvenom i gospodarstvenom, ne bi dogodilo da rasipa nacionalne resurse. Previše je radio i stvarao da ne bi cijenio materijalno i ostalo društveno blago koje je zatečeno devedesetih.

Nedavno sam čuo da odvoze “sulcere”, ponos zivtovaca, nekud u Aziju, a danas da režu kotlove. Nisam vjerovao da dolazi kraj, ni sad ne vjerujem, ali razum govori da su ovaj dimnjak i ove hale preko pruge sada samo privid nekadašnje tvornice; unutra više nema života.

IZVORI

- Mirko Andrić i Dragutin Feletar, *ZIVT 1936.–1976.* (znanstveno-istraživački rad), Historijski arhiv Varaždin, urednički odbor ZIVT-a, predsjednik G. Rafaj, ZIVT Zabok, 1976.
- *ZIVT – 30 godina rada*, monografija. ZIVT Zabok i ITP “A. G. Matoš”, Samobor, 1965.
- *ZIVT nekad, danas, sutra*. Povodom 10-godišnjice radničkog samoupravljanja, Zagorska industrija vunениh tkanina – Zabok, 1960.
- Pismo Milana Prpića Stjepanu Radiću, Oroslavje, 7. kolovoza 1927. (iz ostavštine Ljudevita Franjčeca)
- “Hrvatski Radiša”, Glasilo “Hrvatskog Radiše”, I. Zadruga Hrvatskog Radiše, br. 3., god. XXV., Zagreb, 1. veljače 1944.
- Dokumenti iz Arhive Kotara Krapina koji se odnose na Općinu Zabok, HDA – Arhivski sabirni centar Krapina u Popovcu
- *Kotar Krapina – Regionalni prostorni plan* (uredili B. Petrović i S. Žujčić), Urbanistički institut NRH, Zagreb, 1958.
- Spomenica Osnovne škole “K. Š. Gjalski” Zabok

LITERATURA

- Rudolf Bičanić, *Kako živi narod* (1936.), reprint, Globus, Zagreb, 1996.
- *Vođa govori*. Govori i članci dr. Vladka Mačeka, izdanje HSS-a, Zagreb, 1936.

- Rudolf Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, AGM, Zagreb, 1994.
- Božo Repe, *Sodobna zgodovina*, Modrijan, Ljubljana, 2000.